

TWEEDE CURSUSJAAR

Les 9: BERGEN OP ZOOM EN DE (INTER)NATIONALE MUZIEKGESCHIEDENIS

HANS SMOUT

-wellicht muziek (gregoriaans?) in de kerk van Bergen op Zoom;
8 eeuwen geleden, in 1219, is er, voor het eerst, sprake van een pastoor / priester.

-van de huidige Gertrudiskerk is de stenen onderbouw van de “Peperbus” uit ± 1370;
de kerk van die tijd moet dus al wel aanzienlijk geweest zijn.
Muziek: waarschijnlijk gregoriaans

-1428: de Gertrudiskerk wordt tot kapittelkerk verheven;
ongetwijfeld gregoriaans, maar ook meerstemmigheid?
[meerstemmigheid: Parijs vanaf de 12^e eeuw (Ars Antiqua),
verder ontwikkeld in Frankrijk en Florence in het begin van de 14^e eeuw (Ars Nova)]

! vanaf het begin van de 15^e eeuw tot 1572: jaarlijkse Heilig Kruisomweging op de zondag na Beloken Pasen. Luisterrijke stoet rondom het H. Kruis met vele wereldlijke en kerkelijke autoriteiten; m.m.v. de stadspijpers en stedelijke muzikanten uit heel Brabant (ook het deel van de Zuidelijke Nederlanden), Zeeland en Holland, aangetrokken door de gilden en de rederijkerskamer “De Vreughdenbloeme”. De 20^e eeuwse Maria-Ommegang heeft zich bij de oprichting door deze middeleeuwse ommegang laten inspireren.

Bloei van Bergen op Zoom als handelsstad

-Gertrudiskerk: bouw/verbouwing/uitbreiding door bouwmeester Evert Spoorwater van 1443 tot aan zijn overlijden (1474).

! Vanaf ±1470 grote bloei liturgie en kerkmuzikale praktijk, in het bijzonder met betrekking tot de Maria-devotie, bevorderd door het Onze Lieve Vrouwegilde, daarbij gesteund door Heer Jan II. Musici en zangers: geestelijken en koralen (jongens).

! Bouw van groot orgel door Daniël van der Distelen (1474), waarvoor aanpassingen in de onderbouw van de toren nodig waren. Vermoedelijk klein orgel in de Mariakapel dan al aanwezig (maar in 1480 pas voor het eerst genoemd). 1505: Daniël van der Distelen junior levert nieuw en groter orgel voor de Mariakapel. *1, blz. 42; 50-51)

!! *Jacob Obrecht (Gent 1457 – Ferrara 1505) in Bergen op Zoom vanaf 1479 of 1480 tot 1484, verder in 1488, en 1494-1495: zangmeester en componist van kerkmuziek [missen en motetten] en wereldlijke meerstemmige liederen. *2)*

Al jong beroemd en door Tinctoris genoemd als één van de beste componisten van Europa.

Gedurende zijn eerste jaren in Bergen op Zoom hadden zijn composities al een weg gevonden naar o.a. Italië. Compositietechniek: polyfonie (i.t.t. de latere homofonie).

De Bergen op Zoomse muziekpraktijk kon zich meten met die van Antwerpen, Brugge en Den Bosch.

Musici in deze plaatsen waren vaak afwisselend werkzaam, o.a. ook Peter Vineloo.

-aangehecht aan de syllabus:

*portret van *Ja. Hobrecht* (uit de school van Hans Memling, c.q. Quiten Metsys)

*Jacob Obrecht als dirigent (Fons Gieles)

Zowel naar Jacob Obrecht als naar Peter Vineloo is in Bergen op Zoom een laan genoemd.

Bloei van de stad nam in de 16^e eeuw na enige decennia af, evenals het hoge niveau van de muziekbeoefening in dienst van het Gilde.

! 1555: nieuw groot orgel van Hendrick Niehoff (tot 1747) *1, blz. 42-46; 52-53)

1580: godsdiensttroebelen (Beeldenstorm): einde van het Onze Lieve Vrouwegilde, kerk onttakeld, vernietiging orgel Maria-kapel. Het Niehoff-orgel blijft bewaard.
Bergen op Zoom is van handelsstad gaandeweg vestingstad geworden.

Vestinghistorie

! Merck toch hoe sterck: een van de bekendste geuzenliederen uit Adriaen Valerius' "Nederlandsche gedenck-clanck" (1626), naar aanleiding van het beleg van Bergen op Zoom door de Spanjaarden in 1622: de stad hield de Spaanse scharen tegen. *3)

!! *De oorsprong van de melodie van "Merck toch hoe sterck" en veel andere Geuzenliederen (ook het Wilhelmus) is vaak Engels, Italiaans e.d.*

Voor Nederlandse en Belgische componisten was het lied de inspiratiebron tot het schrijven van variaties. (Henk Badings, Cor Kee, Jan Zwart, Staf Nees, Rogier van Otterloo, Paul Christiaan van Westering e.a.)

Van muziekbeoefening aan het Hof is weinig bekend.

Opmerkelijk: in vroeger eeuwen waren naast de kerken veelal vorstenhoven de bakermat voor muziekcultuur.

1747: inname van Bergen op Zoom door de Fransen

!! *De inname van de stad door de Fransen is een bron voor Franse (hof)componisten deze overwinning te vieren met diverse composities, zoals meerdere Te Deum-composities:*

*-Antoine Blanchard (1696-1770): Te Deum laudamus, Cantique d'action de grace; dd. 1744 voor koor, orkest, solisten *4)*

-Claude Mathieu Pellegrin (1682-1763): "La bataille et siège avant le Te Deum" 14 instrumentale delen vóórafgaand aan het Te Deum; dd. 1745

*Te Deum [à l'occasion de la prise de Bergob-souvm, 1747] voor koor, orkest, solisten *5)*

en in composities als:

*-Bernard de Bury (1720-1785): Cantate "Prise de Berg-op-Zoom" 1747 voor sopraan en orkest *6) *7)*

-Louis de Caix d'Hervelois (1675/80-1759): La Berg-op-Zoom uit: V. Livre de Pièce de Viole, 1748

! De organist van de Gertrudiskerk, Michael Heinsius, Nederlands componist van relatief belang, verlaat de stad na de verwoesting en wordt organist te Purmerend *8)

! De Antwerpse orgelbouwer Louis II Delahaye levert in 1771 een orgel aan de Grote of Sint Gertrudiskerk. Verbrand in 1972 tijdens de fatale brand van de Gertrudiskerk.

In de dertiger jaren van de 20e eeuw bespeeld en geprezen door Albert Schweitzer, bekend als medicus én als organist. In zestiger jaren van de 20e eeuw was de nu beroemde Nederlandse componist Daan Manneke organist aan de Gertrudiskerk.

*1, blz. 46-49; 53-54, 116-118)

Midden 19e eeuw: katholieke emancipatie

! De Bergse “Schrijnwerker, orgelmaker en maker van alle kerkelijke meubelen” Cornelis J. Rogier (1804-1885) bouwde in een laat 18e eeuwse Vlaamse stijl ruim 15 orgels met één klavier en aangehangen pedaal. Afzetgebied: West-Brabant en Zeeland.

1853: Herstel van de bisschoppelijke hiërarchie in Nederland en oprichting van het Bisdom van Breda. De katholieken willen door middel van hun kerk getuigen van hun zelfbewustzijn. In Bergen op Zoom verrijkt de Brusselse architect Emm. Cels de kerk met een torenspits, een neo-barok altaar, een toegangshek en een monumentale orgelkas.
Wat betreft het instrument zelf:

!! ten behoeve van een nieuw te bouwen groot orgel zoekt het kerkbestuur het hogerop, verder weg, men wil het beste van het beste. In Brussel maakt men kennis met een orgel van de Duitse orgelbouwer Dreymann uit Mainz en bestelt bij hem een instrument voor Bergen op Zoom. Deze orgelbouwer overlijdt onverhoopt. Het kerkbestuur geeft de opdracht vervolgens aan de Duitse orgelbouwers de Gebr. Ibach te Barmen. Het wordt een groot instrument met drie klavieren, vrij pedaal en 41 registers, ingespeeld op 27 januari 1864. Een jury keurt het orgel en tot die jury behoren de inspelende organisten Alphonse Mailly, orgelleraar aan het Brusselse conservatorium en componist, alsmede Friedrich Lux, Duits componist en kapelmeester te Mainz.

! In de garnizoensplaats Bergen op Zoom is de (militaire) muziekbeoefening belangrijk. Veel is te danken aan Nicolaas Arie Bouwman (1854-1941) die in Bergen op Zoom van 1878-1897 kapelmeester van het muziekkorps Derde Regiment Infanterie was. Hij was bovendien stimulator in het algemeen van het plaatselijk muziekleven. Van 1897-1921 was Bouwman dirigent van de Koninklijke Militaire Kapel te Den Haag. Hij was ook actief als componist. Naar hem is in Bergen op Zoom een laan genoemd. *9)

20e eeuw

! Jan Roelof van der Glas (Veendam 1879 – Amersfoort 1972) was een Nederlands componist, muziekpedagoog, dirigent en muzikuitgever. Na een militaire muziekopleiding in Assen gevolgd te hebben was hij van 1905-1911 dirigent van het Heerenveens Muziekkorps. In 1911 werd hij benoemd tot kapelmeester van de Stafmuziek van het 3^e Regiment Infanterie te Bergen op Zoom.. In 1920 componeerde hij zijn (ook internationaal) bekend geworden “Feestmars”. In 1922 werd hij kapelmeester van het Stafmuziekkorps van het 5^e regiment Infanterie te Amersfoort. Van der Glas componeerde tal van werken voor harmonie- en fanfareorkest en enkele liederen en pianowerken. Naar hem is in Bergen op Zoom een straat genoemd.

! Oscar van Hemel (Antwerpen 1892 – Hilversum 1981), belangrijk Nederlands componist en leerling van o.a. Willem Pijper (1894-1947), woonde en werkte van 1918-1949 in Bergen op Zoom (Williamstraat 15). Componist van symfonieën, concerten, kamermuziek, liederen, koorwerken, beiaardcomposities etc.

In Bergen op Zoom is een park naar de componist genoemd. *10)

! Koren: het koor van de St. Josephkerk deed in de dertiger jaren o.l.v. Harry Gieles landelijk van zich spreken door uitvoering van een dubbelkorige mis van Ralph Vaughan Williams. Het koor van de kerk van OLV van Lourdes was o.l.v. Frits de Groot ruim 25 jaar later een landelijk voorbeeldkoor m.b.t. nieuwe Nederlandstalige liturgische muziek. Wim Steenbak promoveerde in de laatste decennia van de 20e eeuw landelijk breed koormuziek van Nederlandse componisten middels het mannenkoor Fortissimo en het vrouwenkoor Mea Dulcea. Hét Concertkoor, in 1994 door Alex Vermeulen opgericht en sedertdien verder gedragen, doet ook buiten Bergen op Zoom, landelijk en soms over de landsgrenzen heen, van zich spreken.

! De viering van Vastenavond: breed gedragen volkscultuur, bron van een rijke muziekbeoefening door een grote groep muziek-amateurs.

Laatste decennia 20^e eeuw, begin 21^e eeuw

! Van oorsprong Bergenaren nemen landelijk belangrijke (orkest)plaatsen in of verdienden hun sporen in het muziekvakonderwijs.

Bijv:

- Jasper de Waal, van 2004 tot 2012 solohoornist van het Concertgebouworkest; thans zzp-er als “solohoornist, dirigent en docent in vrij dienstverband”
- Peter Masseurs, geb. 1944 in Halsteren en overleden 5 jan. 2019, speelde jaren in landelijk belangrijke orkesten, was van 1982 tot 2009 solotrompettist van het Koninklijk Concertgebouworkest en jarenlang hoofdvakleraar trompet aan het Conservatorium van Amsterdam
- In dit verband is ook te noemen bijvoorbeeld Anny Piscaer (1902-1988) als musicologe en docent muziek; in het midden van de 20^e eeuw een belangrijk musicologe m.b.t. Jacob Obrecht-onderzoek.

! Eerste uitvoering in de huidige tijd door HMR van Spaanse, Franse, Belgische, Duitse, Oostenrijkse en Nederlandse muziek, in het bijzonder ook die met een relatie tot de geschiedenis van Bergen op Zoom. De transcripties zijn van de hand van Hans Bol, Rob Daane en Koert Damveld.

! Vanaf 2010:

de Gertrudiskerk herbergt 3 rijksmonumentale orgels.:

-het zogenoemde “Vlaamse” orgel (1730/40) is ongetwijfeld van de orgelbouwer Louis II Delhaye en het werd in 1969 aangekocht voor de kerk van de H. Maagd

*1, blz. 105-106, 113, 116-118.

-daarnaast het best bewaarde orgel van de Bergse orgelbouwer Cornelis J. Rogier uit 1857 (sinds 1863 bezit van de Evangelisch Lutherse Gemeente). In 2016 is het instrument in eigendom overgedragen aan de Gertrudis Cultuurstichting (GCS).

*1, blz. 106-111, 113, 116-118.

-Tenslotte het grote Ibach-orgel uit 1863/64, gerestaureerd in 2010/11.

*1, in het bijzonder blz. 57-112 en 131-158.

“*Orgeltuin Gertrudiskerk*”, zo wordt sinds 2014 de kerk met haar rijkdom aan orgels genoemd!

! Bij de inspelning van het gerestaureerde orgel (3 september 2011) klonk het voor deze gelegenheid op thema's van Jacob Obrecht in opdracht geschreven orgelwerk “Spatium” van de grote Nederlandse componist Daan Manneke (geb. 1939).

!! *De (rijks)adviseurs bij de restauratie van het Ibach-orgel noemen het een uniek orgel voor Europa, na de voltooide restauratie het grootste en enig bewaard gebleven drieklaviers orgel van de Duitse orgelbouwer Ibach. *11)*

! van nationaal belang

!! van internationaal belang

noten en literatuur

*1) gegevens over alle vroegere en huidige orgels in de Gertrudiskerk in:

“*Een magtig Toonwerk. Geschiedenis en restauratie van het Ibach-orgel te Bergen op Zoom*”

Uitgave: De Geschiedkundige Kring van Stad en Land van Bergen op Zoom in samenwerking met de Stichting Restauratie Ibach-orgel Bergen op Zoom, 2011

***2) zie bijlage 1**

***3) zie bijlage 2**

***4) zie bijlage 3**

*5) Bol, H. (2002), 'Het Te Deum van Claude Mathieu Pellegrin' in: *De Waterschans* 32^e jaargang nr. 1, Bergen op Zoom, 11-13

*6) Bol, H. (1992), 'De cantate 'Prise de Berg-op-Zoom' van Bernard de Bury' in: *De Waterschans* 22^e jaargang nr. 1, Bergen op Zoom, 3-5

*7) Verbeem, H. (2001), 'Een Franse ode op de inname van Bergen op Zoom in 1747: een tijdsdocument' in: *De Waterschans* 31^e jaargang nr. 3, Bergen op Zoom, 126-127

***8) zie bijlage 4**

*9) zie www.nederlandsmuziekinstituut.nl

*10) -Van Hemel werd aan de Gemeentelijke Muziekschool benoemd door directeur Adrianus de Groot. Deze was als uitvoerend musicus als pianist en violist actief. De Groot was ook dirigent van het orkest "De Vreughdenbloeme", voorloper van het huidige symfonieorkest "Jacob Obrecht".

-Bij gelegenheid van de opening van het Van Hemel-jaar, zondag 26 januari 1992 -de componist werd 100 jaar geleden geboren-, voerde HMR tijdens een bijzondere Eucharistieviering Van Hemel's mis met het motto "Cosmos" uit. Van deze mis voor vierstemmig mannenkoor en orgel berustten bij het Haags Gemeentemuseum alleen een groot aantal fragmenten. Op basis daarvan was het voor Rob Daane mogelijk om de mis in zijn geheel te reconstrueren. Het wel volledige misdeel "Kyrie" was al eerder, bij de slotviering van '700 jaar Heerlijkheid van stad en land' op 29 en 30 december 1987, voor het eerst uitgevoerd.

Later in het jaar werd een plaquette aan zijn woonhuishuis (Williamstraat 15) onthuld, evenals de naamplaat bij het voortaan geheten Oscar van Hemelpark.

-voor algemene informatie: zie: www.oscarvanhemel.nl

en: www.nederlandsmuziekinstituut.nl

***11) zie bijlage 5**

BIJLAGE 1

JACOB OBRECHT EN BERGEN OP ZOOM

Jacob Obrecht (1457/8 Gent – 1505 Ferrara) was één van allergrootste componisten van zijn tijd. Lange tijd werd aangenomen dat hij in 1450 in Bergen op Zoom geboren zou zijn. De musicoloog Rob Wegman weerlegde dit evenwel in de studie "Born for the Muses" (1994) waarin hij Obrechts leven -voor zover bekend- beschrijft en zijn werken bespreekt. Jacob Obrecht blijkt een aantal jaren later dan aangenomen werd in Gent geboren te zijn als zoon van de stadstrompettist Willen Obrecht.

Toch is Jacob Obrecht een belangrijk medestadsgenoot op de grens van de middeleeuwen naar de nieuwe tijd. Want na (vermoedelijk) zangmeester geweest te zijn in Utrecht (waar Erasmus één van zijn leerlingen was) is Jacob Obrecht van 1479 of 1480 tot 1484 zangmeester/componist aan de Gertrudiskerk in Bergen op Zoom. In 1480 wordt hij tot priester gewijd. In 1481 hebben zijn composities al hun weg gevonden naar o.a. Italië en de theoreticus en componist Tinctoris (± 1435-1511) neemt Jacob Obrecht, ondanks diens jeugdige leeftijd, op in de korte lijst met de belangrijkste componisten tot die tijd. In 1484 gaat Obrecht voor een korte periode naar Cambrai (Kamerijk), waar de zoon van Heer Jan II van Glymes bisschop is. Obrechts leven blijkt evenwel rusteloos en al in 1485 wordt hij zangmeester aan de verdwenen Sint Donatianuskkerk in Brugge. Terugkerend van een reis naar Ferrara verblijft hij weer in Bergen op Zoom. Aansluitend is het weer Brugge en in 1491 (Onze Lieve Vrouwekerk, thans kathedraal). Met enige regelmaat treffen we hem weer aanwijsbaar aan in Bergen op Zoom (waaronder een langere periode in 1497/8). De werk- en verblijfplaatsen zijn

de laatste 15 jaar van Obrechts leven moeilijk traceerbaar. Afwisselend zijn zowel Antwerpen, Brugge en Bergen op Zoom te noemen.

In 1504 verruult Obrecht de Nederlanden definitief voor Italië. In 1505 is hij in Ferrara als opvolger van Josquin des Prez kapelmeester aan het hof van de hertog maar overlijdt in dat jaar in deze plaats aan de pest.

Al gedurende zijn leven zijn Obrechts belangrijkste werken (\pm 30 miscomposities en ongeveer evenveel motetten) uitgegeven in de belangrijkste cultuurcentra. Zijn wereldlijke werken omvatten ruim 25 “Chansons”, meerstemmige liederen, merendeels op Nederlandse maar ook op Franse en Italiaanse tekst. De meeste ervan zijn (gedeeltelijk) tekstloos overgeleverd, maar niettemin, naar het gebruik van die tijd, wel instrumentaal uitvoerbaar.

Het lijkt er op dat Bergen op Zoom een speciale plaats in Obrechts leven inneemt, in het bijzonder vanwege het Onze Lieve Vrouwe Gilde dat in de Gertrudiskerk bloeide. Jan II van Glymes had in de late jaren '60 van de 15^e eeuw genoemd Gilde opgericht en zijn opvolger Jan III van Glymes bevorderde eveneens de luisterrijke Maria-liturgie van het Gilde. In het bijzonder was dat elk jaar het geval op 15 augustus, het feest van Maria ten Hemelopneming. De nog steeds bestaande eerste noordelijke koorkapel was de permanente gildekapel en was aan de westwand voorzien van een eigen orgel. De aan de kapel grenzende huidige sacristie was eertijds de ruimte (de z.g. gerfkamer) van het gilde ter bewaring van de kostbare gewaden, het liturgische vaatwerk, de koorboeken en andere kostbaarheden.

In de late 15 eeuw en de eerste decennia van de 16^e eeuw waren de Heren (later Markiezen) van het zeer welvarende Bergen op Zoom politiek gezien, zowel nationaal als internationaal, zeer invloedrijke personen. Het Bergse stadspaleis (later Markiezenhof) werd gebouwd als bewijs van hun politieke invloed. Men begon met een gigantische uitbreiding van de Gertrudiskerk. In Bergen op Zoom werden hooggeplaatste vorsten ontvangen. Liturgie en kunst bloeide in kerk en gildekapel. Kunstenaars (waaronder Obrecht) ontvingen voor hun diensten geldelijke beloningen waarmee gelijknamige gilden in Antwerpen en Brugge moesten wedijveren. Kunstenaars troffen elkaar. Zo was Bergen op Zoom in 1481 de ontmoetingsplaats van Obrecht met de beroemde componist Antoine Busnoys, meereizend in het gevolg van Aartshertog Maximiliaan I van Oostenrijk. In 1497 ontmoette Obrecht zijn collega Pierre de la Rue. De liturgie in de Gildekapel werd gevierd in aanwezigheid van hertog Philips de Schone die met zijn gevolg (o.a. Pierre de la Rue en meetrekkende zangers) Bergen op Zoom bezocht.

De herinnering aan Jacob Obrecht wordt in de Gertrudiskerk levend gehouden door een gedenksteen die in 1955 in de torenhal werd ingemetseld bij gelegenheid van de 450^e sterfjaar van de componist. De steen was geplaatst door de stichting “Jacob Obrecht” en werd door burgemeester Peeters plechtig onthuld op 19 november van genoemd jaar. De datum was gekozen rondom de vermoedelijke geboortedatum van de componist, 22 november.

In de kerk, ter hoogte van de Maria-kapel, bevindt zich een fotografische kopie van een schilderij waarop de componist is afgebeeld. Lang schreef men het origineel toe aan Hans Memling; recent vermoedt men evenwel dat Quinten Metsys (1465/6-1530) de schilder is.

In 2005, het 500^e sterfjaar van Obrecht, vonden in de Gertrudiskerk diverse activiteiten plaats rondom het leven en werk van de grote stadgenoot.

Bergen op Zoom kent een laan die de naam van Jacob Obrecht draagt en een in 1953 opgericht orkest, het “Symfonie-orkest Jacob Obrecht”. Met ingang van 1 jan. 2019 is het orkest gefuseerd met het Roosendaals Symfonie-orkest tot het West-Brabants Symfonie-orkest.

literatuur:

Andriessen, P (2002), ‘Die van Muziken gheerne horen’, *Muziek in Brugge 1200-1800*, Brugge.

Roode, A. van (2005), ‘Jacob Obrecht en Bergen op Zoom’ in: *De Waterschans* 35^e jaargang nr. 4, Bergen op Zoom, 140-145

Wegman, R. (1994), ‘Born for the Muses; The life and masses of Jacob Obrecht’, Oxford

Damveld, K (2020), ‘Jacob Obrecht en Quinten Metsys, een ontmoeting in een portret’ in: *De Waterschans* 50^e jaargang nr. 2, Bergen op Zoom, 74-86

BIJLAGE 2

MERCK TOCH HOE STERCK

van ADRIAEN VALERIUS

Merck toch hoe sterck Nu int werck sich al steld!
Die 'tallen ty Soo ons vryheyt heeft bestreden:
Siet hoe hy slaeft, graeft en draeft met geweld!
Om onse goet En ons bloet En onse steden
Hoor de Spaensche trommels slaen!
Hoor Maraens trompetten!
Siet hoe komt hy trecken aen!
Bergen te besetten.
Berg op Zoom Hout u vroom,
Stut de Spaensche scharen;
Laet 'sLands boom End' syn stroom,
Trouw'lyck toch bewaren.

'tMoedige, bloedige, woedige swaerd,
Blonck en het klonck, dat de voncken daeruyt vlogen.
Beving en leving, opgeving der aerd,
Wonder gedonder, Nu onder was, nu boven,
Door al 'tmijnen en 'tgeschut
Dat men daeg'lycx hoorde;
Menig Spanjaert in zyn hut
In syn bloet versmoorde.
Berg op Zoom Hout sich vroom,
'tStut de Spaensche scharen;
'tHeeft 'sLands boom En syn stroom,
Trouw'lyck doen bewaren.

Die van Oranjen quam Spanjen aen boord,
Om uyt het velt als een Helt 'tgewelt te weeren:
Maer also dra Spinola 'theeft gehoord,
Treckt hy floex heen op de been met al zyn Heeren.
Cordua kruyd spoedig voort,
Sach daer niet te winnen.
Don Velasco liep gestoort,
'tVlas was niet te spinnen.
Berg op Zoom Hout sich vroom,
'tStut de Spaensche scharen;
'tHeeft 'sLands boom En syn stroom,
Trouw'lyck doen bewaren.

Adriaen Valerius

ca. 1575 geboren, waarschijnlijk te Middelburg

1592 klerk bij de burgemeester van Veere

- 1600 poorter van Veere, maar vermoedelijk woont hij daar reeds geruime tijd
- 1606 notaris
- 1616 schepen
- 1617 gekozen tot raad van de stad, overdeken van de Veersche rederijderskamer “Missus Scholieren”
- 1623 medewerker aan Den Zeeuwschen Nachtegael, een poëziebundel
- 1624 gestorven in Veere
- 1626 publicatie door zijn nazaten van Neder-landtsche Gedenck-Clanck

werk

“Neder-landtsche Gedenck-Clanck, kortelick openbarende de voornaemste geschiedenis van de seventhien Neder-Landsche Provincien, ‘tsdert den aenvang der Inlandsche beroerten ende troublen, tot den Iare 1625”.

Dit geschiedkundig overzicht wordt gelardeerd met “Stichtelijcke Rimen ende Liedekens”, allen voorzien van luit- of citertabulatuur. Zo wordt het ontzet van Bergen op Zoom van 1622 beschreven in Merck toch hoe sterck. De melodie ontleent Valerius aan een Engels (zeemans)lied, volgens anderen een Italiaans lied.

BIJLAGE 3

TE DEUM VAN ANTOINE BLANCHARD (1696-1770)

Onderstaande tekst bevindt zich in het booklet van de cd, waarop een opname staat van het Te Deum van Antoine Blanchard, opgenomen op 17 september 1989 in de Gertrudiskerk in Bergen op Zoom. Uitgevoerd door Hortus Musicus Religiosus, vocale en instrumentale koren, m.m.v. solisten o.l.v. Hans Smout.

Eerste opname van het in 1987 door Koert Damveld vanuit het manuscript in partituur gebrachte en voor uitvoering toegankelijk gemaakte Te Deum van Antoine Blanchard.

Het werk werd voor het eerst uitgevoerd op 29 en 30 december 1987 bij gelegenheid van de slotmanifestatie in de Gertrudiskerk van de viering 700 jaar Heerlijkheid van Stad en Land van Bergen op Zoom.

Antoine Blanchard

Esprit-Joseph Antoine Blanchard (1696-1770) is een van de componisten uit de school van Guillaume Poitevin in Aix-en-Provence, een muzikaal centrum in het zuiden van Frankrijk dat onder meer namen als André Campra en Jean Gilles voortbracht.

Na zijn opleiding aan de St. Sauveurkathedraal in Aix volgde een reeks benoeringen in Marseille, Toulon, Besançon, Amiens en uiteindelijk Versailles, aan het hof van Lodewijk XV. In het voetspoor van Henri Du Mont en Michel-Richard Delalande kwam hij in 1738 in dienst van de ‘Chapelle du Roy’. Alhoewel hij geen geestelijke was, ontving hij in 1742 de waardigheid van prior.

Sinds Blanchard de leiding kreeg over de Chapelle Royale, hield hij zich vooral bezig met de typisch Franse traditie van het ‘grand motet’, een vorm die eveneens beoefend werd door Jean-Philippe Rameau, Charles-Hubert Gervais en Henri Madin, zijn collega-musici aan het hof. Het was met name

Blanchard die het orkest in de Chapelle Royale meer naar de voorgrond haalde. In zijn motetten is de invloed met het Italiaanse concerto merkbaar. Het was ook Blanchard die later nieuwe instrumenten, zoals de klarinet, in het orkest invoerde. Op vocaal gebied bouwde Blanchard voort op de traditie van zijn voorgangers: zo is in zijn grote polyfone koren de stijl van Delalande opnieuw te horen.

In 1757 legde hij zijn waardigheid als prior af om, al 61 jaar oud, in het huwelijk te treden Magdelaine Jovelet, die hem twee zonen zou schenken. In 1764 werd hij in de adelstand verheven; een jaar later ging hij met pensioen.

Blanchards Te Deum

De herontdekking van Blanchards Te Deum is het gevolg van de viering van '700 Jaar Heerlijkheid van Stad en Land van Bergen op Zoom' in 1987. Als slot van de feestelijkheden in dat jaar vond in de juist gerestaureerde St. Gertrudiskerk een voorstelling plaats met muziek die verbonden was met de stadsgeschiedenis. Er waren vage aanwijzingen -in een 18e eeuwse soldatenliedje- dat Lodewijk XV na de inname van de vesting Bergen op Zoom in 1747 opdracht had gegeven tot het uitvoeren van een Te Deum. Als dit zo was, zou het werk in het programma '700 Jaar Heerlijke Muziek' niet mogen ontbreken.

Onderzoek in de archieven van Versailles en de Bibliothèque Nationale in Parijs toonde aan dat er uit die bewuste periode twee Te Deum-composities bewaard zijn gebleven: één van Henri Madin, dat de opdracht 'Au Roy' draagt, en één van Antoine Blanchard. Dit laatste werk kreeg bij zijn eerste uitvoering het volgende opschrift mee: 'Te Deum Laudamus, Cantique d'action de Grace. Mis en musique, à grand chœur, avec symphonie, pour les Conquêtes de Louis XV de la campagne de cette année. Chanté dans la chapelle du Roy, Quartier de juillet 1744. A. Blanchard.' De Franse legers hebben in 1744 inderdaad een flinke 'campagne' gevoerd: tussen 28 mei en half juli werden achtereenvolgens de vestingen Menen, Ieper, Knokke en Veurne belegerd en ingenomen. De koning liet Blanchard zijn Te Deum 'in het kwartaal van juli' uitvoeren. Het venijn zit ook hier in de staart: na de slotmaten van het Te Deum staat de volgende dagtekening: 'Parisiis 20. maii A. Blanchard 1744'. Blijkbaar was het werk reeds in mei 'op voorraad' geschreven voor het eerstvolgende 'blijk van genade'. Dergelijke uitvoeringen waren immers aan de orde van de dag bij koninklijke geboorten, huwelijken, veroveringen en soortgelijke festiviteiten. Duidelijk is ook dat het werk na 1744 nog vele malen ten gehore is gebracht: de partituur is zichtbaar vaak gebruikt en er zijn later aantekeningen in gemaakt, zelfs in verschillende handschriften. Het vermoeden dat het werk ook na de verovering van Bergen op Zoom is uitgevoerd is hiermee niet volledig bevestigd, maar toch in zoverre aannemelijk dat het paste in de doelstelling van het bovengenoemde concert.

Het Te Deum is geschreven voor vijfstemmig koor, zes solisten, basso continuo en een orkest bestaande uit violen, hobo's, blokfluiten, fagotten, trompet en pauken. Het werk is zeer kenmerkend voor de stijl van het Franse hof, soms groots, maar even zo vaak verfijnd en elegant. Wie het Te Deum van Antoine Blanchard legt naast die van zijn roemrijke voorgangers Marc-Antoine Charpentier en Jean-Baptiste Lully, ontdekt veel overeenkomsten, niet alleen in interpretatie, maar ook in artistieke kwaliteit.

De herontdekking van dit werk is in elk geval in muzikaal opzicht een gelukkig toeval gebleken.

Koert Damveld
Hans Smout

BIJLAGE 4

Michael Ernest Heinsius (ca. 1710-1764)

In 1747 wordt de onneembaar geachte vesting van Bergen op Zoom na een belegering van enkele maanden door de Fransen ingenomen. Velen werden in de maanden van de belegering en tijdens de

inname gedood of gewond. De stad wordt geplunderd; heel wat overlevenden vluchten of vestigen zich, uit schaamte voor de inname, buiten Bergen op Zoom.
In de naam van de slachtoffers en ontheemden vertelt Michael Heinsius zijn levensverhaal.

Michael Ernest Heinsius werd rond 1710 waarschijnlijk in Hulst geboren.

Als jonge man was hij als organist en zangonderwijzer in Arnhem werkzaam. In 1737 werd hij door de Lutherse Gemeente in Nijmegen gekozen tot organist-zangmeester, maar hij kiest er voor in Arnhem te blijven.

Het jaar erna, in 1738, neemt hij wel de benoeming aan te Bergen op Zoom als organist-zangmeester aan de Grote Kerk voor Fl. 400,00 per jaar. In 1747 wordt bij het 150-jarig bestaan van de Ceciliaconcerten in Arnhem zijn compositie “Concert van Caecilia” gespeeld.

In juli 1747 wordt bij de belegering van de stad de Grote Kerk volledig geruïneerd. Na de inname van de stad, medio september, verlaten velen de grotendeels verwoeste, eertijds trotse vestingstad. Michael Heinsius verlaat op 4 oktober Bergen op Zoom en vestigt zich te Purmerend.

In 1750 wordt hij in Arnhem benoemd als organist, zangmeester en klokkenist van de Grote Kerk. Van zijn composities is weinig bewaard gebleven. We treffen enkele van zijn liederen aan in “*De vier muzikale jaargetijden*”, *vervattende allerley en op ijder Jaargetijde passende Nieuwe Hollandsche Zang-Airtjes. Door verscheide Componisten hier te Lande in een Vrijen trant op Muzijk gebragt met een Basso Continuo, Bekwaam om gezongen en op Veelerleij Instrumenten gespeeld te worden.* Gedrukt en uitgegeven te Amsterdam bij J.J. Hummel Muzijkverkooper in de Nes 1757. Michael Ernest Heinsius overlijdt in 1764 in Arnhem.

gegevens ontleend aan het tekstboekje van de muzikale Slotmanifestatie 700 jaar Heerlijkheid van Stad en Land van Bergen op Zoom (St. Gertrudiskerk, 29 en 30 december 1987), indertijd verkregen middels de Muziekafdeling van de Openbare Bibliotheek Amsterdam

BIJLAGE 5

EEN ORGEL VAN EUROPEES BELANG

“Een Duits orgel in een Belgische kas in een Nederlandse kerk en bovendien een uniek instrument in zijn genre. Het is van bovennationaal belang te proberen het Ibach-orgel als klinkend instrument zoveel mogelijk in de oorspronkelijke gedaante te herstellen. Het zal een instrument van een vorstelijke allure en uniek voor Europa zijn”

Jan Jongepier, orgeladviseur; restauratierapporten Ibach-orgel 1997 en 2001

“De restauratie/reconstructie van het Bergse Ibach-orgel zal niet alleen leiden tot de wedergeboorte van een buitengewoon fraai en boeiend instrument, maar ook een stukje van de oude roem van de firma Ibach doen herleven. Per slot van rekening is het Bergse instrument straks het grootste en enige drieklaviers orgel van Ibach ter wereld”.

Rogér van Dijk, co-adviseur; Vriendenbrief nr. 3, augustus 2005

Niets uit deze syllabus mag worden verveelvoudigd en/of openbaar gemaakt door middel van druk, fotokopie, microfilm of op welke andere wijze dan ook zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de betreffende auteur/samensteller.